

Janne Lahti • Elina Arminen • Peter Stadius • Sonja Tanhua

PETSAMO

SUOMEN SIIRTOMAA

TAMMI

Janne Lahti • Elina Arminen • Peter Stadius • Sonja Tanhua

PETSAMO

SUOMEN SIIRTOMAA

TAMMI

HELSINKI

Kirjan tekemistä on tukenut Koneen Säätiö.

Esilehtien kartat: Mika Kettunen

ENSIMMÄINEN PAINOS

© JANNE LAHTI, ELINA ARMINEN, PETER STADIUS, SONJA TANHUA JA TAMMI 2026

TAMMI ON OSA WERNER SÖDERSTRÖM OSAKEYHTIÖTÄ

LÖNNROTINKATU 18 A, 00120 HELSINKI

ISBN 978-952-04-7512-3

PAINETTU EU:SSA

TUOTETURVALLISUUTEEN LIITTYVÄT TIEDUSTELUT: TUOTEVASTUU@TAMMI.FI

SISÄLLYS

Johdanto: Petsamo ja Suomi kolonialismin silmin.....	7
1. Jäämeren maa Venäjän imperiumin laidalla.....	25
2. Sotaretkien kautta Tarttoon – Petsamo liitetään Suomeen...	51
3. Kolttasaamelaisten kotimaa ja suomalainen siirtomaavalta..	85
4. Rajaseudusta kotiseudeksi – suomalaisten asuttajien Petsamo.....	115
5. Luonnonvarojen ja nikkelin maa.....	141
6. Villi rajaseutu – Petsamo matkailun maana	175
7. Toiveiden ja suunnitelmien Petsamo – Kaunokirjallisuuden Petsamon kuvaukset 1890-luvulta 1950-luvulle.....	207
8. Muistojen ja mielikuvien Petsamo sodanjälkeisessä kirjallisuudessa	241
9. Siirtomaan loppu.....	267
Epilogi: Menetetty ja unohdettu siirtomaa	295
Viitteet	303
Lähteet ja kirjallisuus	315
Hakemisto.....	332

JOHDANTO:

PETSAMO JA SUOMI KOLONIALISMIN SILMIN

Lähdemme Petsamoon suurin puuhin, ikään kuin matkustaisimme kauas ulkomaille. Etäiseen siirtomaahan ainakin kuvitteleimme olevamme menossa – – Tämä Petsamo herättää meissä rikkaita toiveita, sitä suurellisempia mitä epämääräisempiä. Ja vaikka ne toiveet olisivat aivan mahdottomia, emme häpeä toiveskella niitä, koska kaikki muut Petsamon kävijät ovat tehneet ihan samalla lailla. Petsamo on suomalaisten toiveitten ja haaveitten suuri siirtomaa.¹

Näin totesi suomalainen kirjailija ja tutkija Sakari Pälsi Petsamosta matkakirjassaan vuodelta 1931. Pälsin mietteet hänen pohjustaessaan omaa matkaansa Petsamoon kuvaavat osuvasti suomalaisten ajatusmaailmaa ja sitä suurta kansallista lupausta paremmasta tulevaisuudesta, joka Petsamossa nähtiin, kun alue oli vuonna 1920 liitetty Suomeen. Pälsi ei suinkaan ollut yksin näkemystensä kanssa. Petsamo nähtiin milloin Suomen omana ”arktisenä Intiana”, milloin ”meidän omana Alaskana”.² Vaikka Petsamo oli suurelle osalle suomalaisista varsin tuntematon alue, se herätti sisällissodan repimässä, poliittisesti hajanaisessa, köyhässä ja juuri itsenäistyneessä Suomessa mielikuvia vaikutusvaltaisemmasta, varakkaammasta ja laajemmasta tulevaisuudesta. Se antoi lupauksia Suomen liittymisestä sivistyneiden eurooppalaisten valtioiden joukkoon – valtioiden, joilla oli siirtomaita.

Petsamon rajaseudulla identiteetti, kauppa ja yhteydet ylittivät perinteisesti valtioiden ja etnisten ryhmien rajoja. Sitä asuttivat ennestään pääosin kolttasaamelaiset, norjalaiset, venäläiset ja karjalaiset sekä myös alueelle jo aiemmin muuttaneiden suomalaisten jälkeläiset. Sen jälkeen, kun alue liitettiin Suomeen Tarton rauhassa vuonna 1920, Petsamossa vieraili tuhansia matkailijoita niin Suomesta kuin muualtakin ja sinne myös muutti pysyvämmiin suomalaisia eri puolilta maata. Petsamon väkiluku kasvoi suomalaisaikana noin 1 500 asukkaasta reilusti yli 5 000 asukkaaseen.³ Noin kahden vuosikymmenen ajan Petsamosta muokattiin suomalaista siirtomaata. Suomalaiset veivät sinne kulttuurinsa ja koulujärjestelmänsä suomalaistaen sen kolttasaamelaista, karjalaista ja venäläisperäistä väestöä. He sitoivat alueen ”emämaahan” niin asutuksen, matkailun, kirjallisuuden, kaivostoiminnan kuin kunnianhimoisten liikennehankkeiden ja suunnitelmien avulla.

Kolonisointi jäi kuitenkin kesken, kun Petsamo luovutettiin hävityn sodan seurauksena Neuvostoliitolle vuonna 1944 ja alueen väestöstä suuri osa joutui lähtemään evakkoon.

Vuonna 2021 tuli kuluneeksi sata vuotta Petsamon ensimmäisestä suomalaisesta kesästä, mutta Suomi tuntui unohtaneen koko asian. Mitään virallisia tilaisuuksia tai muita muistamisia ei pidetty. Juhlakirjoja tai tutkimuksia ei julkaistu.⁴ Petsamo näyttää valuneen historiamme marginaaleihin, unohduksiin. Se on ikään kuin ulkoistettu kansallisesta tarinastamme, ja suurelle osalla suomalaisista alueen historia ei ole tuttua. Näin ei kuitenkaan ole aina ollut.

Petsamon ensimmäisen suomalaisen kesän aikana vuonna 1921 suuri joukko suomalaisia matkailijoita, tutkijoita, valtion virkamiehiä ja muuten vain uteliaita täytti Lapin polut ja jokitiet matkalla Petsamoon. Ensimmäisten joukossa oli myös vastaitsenäistyneen tasavallan valtionpäämies, presidentti K. J.

Ståhlberg. Petsamossa näkyi tulevaisuuden mahdollisuuksien Suomi: suurempi, vauraampi, kansainvälisempi ja arvostetumpi. Se olisi ensiaskel kohti laajempaa isänmaata aikana, jolloin alueellinen laajentuminen sai kasvavaa kannatusta suomalaisten parissa.⁵

Mutta tosiasiaissa Petsamo oli monikerroksinen ja moninapaisesti linkittynyt. Se oli kolttasaamelaisten kotimaa, eri kansojen ja ihmisryhmien kohtaamisten rajaseutu, Suomen kansallinen projekti ja osa kansainvälisiä globaaleja imperiumien ajan verkostoja ja yhteyksiä. Tätä moninapaista, kietoutunutta ja linkittynyttä, kansallista, paikallista ja ylirajaista historiaa tämä kirja hahmottaa ja tulkitsee.

Onko Suomella kolonialistinen historia?

Kolonialismi ei ole ollut identtinen ilmiö eri puolilla maailmaa vaan moniulotteinen historiallinen prosessi, jonka on ymmärretty olleen liitoksissa eurooppalaisuuden, niin ihmisten, eläinten kuin tapojen ja ideoiden, leviämiseen. Se mikä näille kehityskuluille on yhteistä – kolonialismin ydin – on kiisteltyä tutkijoiden parissa, mutta voidaan nähdä, että kolonialismin ytimessä on valta ja sen keskeisenä ilmiönä kohtaamiset, verkostot ja liikkuvuudet. Nämä rakentuvat luonnonvarojen ja työvoiman hyödyntämisen, asuttamisen sekä sivistämistehtävän eli eurooppalaisten elämäntapojen, arvojen ja tiedon levittämisen ympärille. Yksi kolonialismin keskeinen elementti on toisten ihmisten maiden valloitus ja heidän yhteiskuntiinsa ja kulttuureihinsa puuttuminen. Historioitsija Frederick Cooper hahmottaa kolonialismin toimintana, johon kuului ”ihmisten sisällyttäminen pakkokeinoin ekspansionistiseen valtioon ja heidän erottelunsa sosiaalisiin hierarkioihin rodun, ihonvärin, etnisyyden, kansallisuuden, kulttuurin, yhteiskuntaluokan ja uskonnon pohjalta.”⁶

Viime aikoina yhä useammat tutkijat ovat alkaneet tulkita uusin tavoin Suomen ja suomalaisten historiallista suhdetta kolonialismiin jälkikolonialisen teorian, ”uuden” imperialistisen historian, asutuskolonialismin tutkimuksen, globaalihistorian ja muiden akateemisessa tutkimuksessa ja sen ulkopuolella tapahtuneiden kehityskulkujen, kuten Black Lives Matter -liikkeen, innoittamina.⁷ Tutkijat ovat tarkastelleet suomalaisten osallisuutta globaalissa orjakaupassa, valtaa, kohtaamisia ja toiseuttamista Suomen rajaseuduilla tai suomalaisten yksittäisten ihmisten ja ryhmien erilaisia yhteyksiä ja toimijuuksia imperiumien maailmassa.⁸

Myös suomalaisten toimintaa ja osallisuutta Venäjän ja Ruotsin siirtomaahankkeissa on alettu tarkastella viime vuosina, ja käynnissä oleva keskustelu kolonialismista ja siitä hyötyneistä on saanut tutkijat tutkimaan entistä kriittisemmin esimerkiksi suomalaisten lähetystyötä nykyisessä Namibiassa.⁹

Erityisen paljon kärkevääkin keskustelua julkisuudessa on syntynyt niin sanotun sisäisen kolonialismin tarkastelusta, jolla viitataan erityisesti saamelaisiin yhteisöihin kohdistuneisiin kolonialistisiin toimiin, joista on viime aikoina ollut näkyvästi esillä pohjoisen ratahankkeet, saamelaisesineistöjen palautukset ja totuus- ja sovintokomission toiminta.¹⁰ Kirjamme kytkeytyy tähän nousevaan ajankohtaiskeskusteluun.

Suomalaisissa käsityksissä kolonialismi on kuitenkin perinteisesti nähty ennen kaikkea kauan sitten ja kaukana tapahtuneena asiana, joka ei koskenut Suomea tai suomalaisia. Tämän ajatuksen mukaan suomalaiset jäivät irrallisiksi siirtomaahankkeiden, tiedontuotannon ja materiaalisen vaihdon kolonialistisista verkostoista. Sen sijaan kansallinen suuri kertomus korostaa pienen mutta sisukkaan kansakunnan viattomuutta – kansan, joka selviytyy suurvaltojen sille asettamista vaikeuksista ahkeruudella, yhteenkuuluvuudella ja sisulla. Saamentutkimuksen

ulkopuolella suomalaiset historioitsijat ovat perinteisesti torjuneet kolonialistiset yhteydet kansallisessa historiassa. Tähän toki liittyy nykyisin erilaisia tulkintoja ja vivahteita.

Näistä ensimmäinen korostaa perustavanlaatuisia kieltämistä eli käsitystä siitä, että Suomen historia ja kolonialismi eivät ole yhteensopivia, sillä suomalaiset eivät osallistuneet tuohon historian ilmiöön. Toinen näkemys esittää, että vaikka satunnaista osallisuutta olisikin ollut, suomalaisten osallistuminen on ollut jollain tavoin rauhanomaisempaa ja hyväntahtoisempaa kuin muiden eurooppalaisten toimet. Suomalainen kolonialismi siis oli ”poikkeuksellista” eli inhimillisempää, marginaalisempaa tai vain osallista laajemmassa tarinassa. Tämä näkyy tyypillisesti esimerkiksi siinä, miten suomalaisten asuttajien kokemukset Pohjois-Amerikassa perinteisesti ymmärretään. Kolmannen näkemyksen mukaan suomalaiset olivat Ruotsin tai Venäjän siirtomatoimien uhreja ja ainoastaan sitä, eli tämä kokemus muodostaa Suomen ainoan siirtomaahistorian.

On selvää, että nykyisen Suomen muodostavalla maa-alueella on pitkä ja moniulotteinen historia näiden ulkovaltojen alaisuudessa ennen maan itsenäistymistä vuonna 1917. Vallan ja valloituksen kohteena oleminen ei kuitenkaan sulje pois muunlaista kolonialismin historiakokemusta – sellaista, jossa suomalaiset toimivat siirtomaaherroina ja imperiumien asiamiehinä, olivatpa he sitten hallintovirkamiehiä Venäjän Alaskassa, lähetyssaarnaajia Saksan Lounais-Afrikassa, jokilaivojen miehistöä Belgian Kongossa tai asuttajia Yhdysvaltain lännessä.¹¹ Tässä neljännessä tavassa lähestyä Suomen ja kolonialismin historiaa korostetaan, että vaikka suomalaiset osallistuivatkin aktiivisesti muiden maiden siirtomaahankkeisiin, Suomella ei ole ollut itsenäistymisen jälkeen omia siirtomaita.

Näistä lähestymistavoista poiketen me lähdemme työssämme liikkeelle ajatuksesta, että suomalaiset unelmoivat valtauksista

ja valtasivat maita myös paljon lähempää – nykyisen Suomen alueella ja sen raja-alueilla. Maita otettiin saamelaisilta, joita ulkopuoliset kutsuivat historiallisesti ”lappalaisiksi”, alueelta, jota nykyäänkin kutsutaan Lapiksi. Tätä tapahtui sukupolvien ajan 1600-luvulta lähtien, ja maankäytöstä ja -oikeuksista kiistellään suomalaisten ja saamelaisten välillä vielä nykyäänkin.¹² Saamelaisalueiden kohtaamisia on tutkittu kolonialismin näkökulmista jo varsin pitkään, ja viime aikoina on hahmoteltu Suomen raja-seutujen kolonialismia myös laajemmin.¹³

Tässä kohtaa Petsamo tulee mukaan kuvaan – osana suomalaisten rajaseutujen ja laajentumisen kolonialistista dynamiikkaa. Hieman yli kahden vuosikymmenen ajan Petsamo oli suomalainen siirtomaa eli alue, josta suomalaiset pyrkivät tekemään omansa syrjäyttämällä ja assimiloimalla sen aiemmat asukkaat ja hyödyntämällä sen luonnonvaroja. Alue oli suomalaisen asutuskolonialismin kohde. Asutuskolonialismin ymmärrämme tiivistetysti kolonialismin muotona, jonka keskeisenä ajatuksena on toisten ihmisten maiden tekeminen omaksi ja aiempien asukkaiden syrjäyttäminen.

Suomen siirtomaa

Matkatessaan Petsamossa 1920-luvun lopulla suomalainen sairaanhoitaja, kirjailija ja vapaaherratar Dagmar Ruin-Ramsay totesi, kuinka hänen seurueensa mieli oli häkeltynyt heidän ihaillessaan ”valtavaa, koskematonta kauneutta, erämaiden hiljaisuutta, jylhää luontoa, jollaista me, arkiset ihmiset aniharvoin saamme nähdä”.¹⁴ Myös kirjailija Tuulikki Soini korosti yhä 1980-luvulla, kuinka Petsamo oli ”rikas” ja ”kiihottavan kaunis” alue, jonka Suomi sai, asutti ja muokkasi kotiseudukseen. Näin Soini muisteli entistä asuinseutuaan, jonka Suomi oli menettänyt

jo neljä vuosikymmentä aiemmin, ja jonka suomalaiset asuttajat olivat tuolloin joutuneet jättämään taakseen suurista unelmistaan huolimatta. Kun Suomi sai Petsamon, petsamolainen Mirjam Kälkäjä kertoo,

– – kirjoitettiin maan lehdissä hurmioituneita kuvauksia Petsamon alueen upeasta luonnosta ja sitkeästä kansasta. Kerrottiin suurista mahdollisuuksista, liioiteltiin saatavia etuja, sillivuosien saaliit kuvattiin monikymmenkertaisina. Epämääräisillä huhuilla ja katteettomilla lupauksilla innostettiin väkeä liikkeelle kohti uutta kultamaata. Vähitellen vuononpohjan ja Jäämeren rannikon väki osittain vaihtui, väkiluku kasvoi ja pian asukkaista suuri osa oli suomalaisia.¹⁵

Niin Ramsay, Soini kuin Kälkäjä rakensivat kirjoituksissaan vahvoja muistikuvia suomalaisten yhteyksistä ja näiden suhteesta ja oikeudesta maahan Petsamossa, siitä miten suomalaiset näkivät ja kokivat alueen sekä ottivat sen haltuunsa ja korvasivat sen aiemmat asukkaat. Heidän tekstinsä korostivat asutuskolonialistista asemoitumista Petsamoa kohtaan. Kyseessä oli suomalaisia asuttajia kutsuva tyhjä maa, jonka suomalaiset vuosien 1920–1944 välillä muokkasivat ja tekivät omakseen kesyttämällä erämaan ja tuomalla sinne yhteiskuntajärjestelmänsä, koululaitoksensa ja tapansa loistokasta tulevaisuutta varten. Ytimeltään Petsamo nähtiin myös osin tuntemattomana ja eksoottisena viljinä rajaseutuna, jonka suomalaiset tulisivat muuttamaan omaksi kotiseudukseen tuoden sinne eurooppalaisen sivistyksen ja saaden sen kukoistamaan taloudellisesti ja kulttuurillisesti.

Kun Petsamon alueesta tuli suomalainen asutuskolonialistinen siirtomaa, siitä tuli samalla Suomelle tapa asettaa itsensä sivistyneen länsimaisen valtion rooliin. Petsamo tekisi Suomesta dynaamisen kansakunnan, jollaisena olemiseen kuului tuolloin

vallinneiden imperialististen ja darwinististen ajatusmallien mukaan ekspansiivisuus. Kansakunnan tuli selviytyäkseen laajentua ja kasvaa. Sen tuli hallita ja asuttaa muita alueita, joko merentakaisia tai omia rajaseutujaan, sivistää alempiarvoisia kansoja ja valjastaa rajaseutujen luonnonvarat kansakunnan kasvuun. Tämä asutustarina päättyi kuitenkin menetykseen ja kaipuuseen Neuvostoliiton valloitettua Petsamon.

Asutuskolonialismi on erityinen kolonialismin muoto, jonka keskiössä on maan haltuunotto. Se on sekä tutkimussuuntaus, englanninkieliseltä nimeltään *settler colonial studies*, että historiallinen prosessi ja rakenne, jossa asuttajat pyrkivät korvaamaan alkuperäisasukkaat ja tekemään näiden maista omiaan. Asutuskolonialismissa asuttajien esitettiin tuovan edistystä ja sivilisaatiota villeiksi leimattujen ihmisten asuttamille ”tyhjille” maille. Siellä asuttajat uusintavat kulttuuriaan ja yhteiskuntaansa heille uudella maaperällä valloituksen, ihmisten muuttoliikkeen ja alkuperäisasukkaiden syrjäyttämisen avulla.

Antropologi Patrick Wolfe esittää, että asutuskolonialismiin liittyy ”nollasummakilpailu maasta” ja ”eliminoitilogiikka” eli jatkuva rakenteellinen pyrkimys eliminoida alkuperäiset asukkaat erilaisin toimenpitein, jotka vaihtelevat assimilaatiosta ja kulttuurin omimisesta kansanmurhaan. Wolfe korostaa lisäksi asutuskolonialismin pysyvyyttä, sillä ”asuttajat tulevat jäädäkseen: invaasio on rakenne, ei tapahtuma” tai sarja yksittäisiä tapahtumia.¹⁶ Näin asuttajat eroavat siirtolaisista, jotka lähtökohtaisesti sopeutuvat uuden alueen kulttuuriin ja yhteiskuntaan ja joiden liikkuvuutta motivoivat ennemminkin esimerkiksi paremmat taloudelliset mahdollisuudet ja turvallisemman elinympäristön etsintä kuin uuden asutuksen perustaminen maata haltuun ottamalla.

Historioitsija James Belich käyttää termiä ”asuttajien valankumous” kuvaamaan, kuinka asutuskolonialismi on vaikuttanut kapitalistisen, verkostoituneen maailmanjärjestyksen

luomiseen eritoten 1800-luvun jälkipuoliskolla ja 1900-luvun alussa.¹⁷ Tämän vallankumouksen vaikutus oli vahvinta Pohjois-Amerikassa Kaliforniasta Floridaan, Tyynenmeren luoteisosasta Uuteen-Englantiin ja Alaskasta Kanadan tasangoille ja Newfoundlandiin asti, ja se kulmineitui Yhdysvaltain lännessä 1800-luvun jälkipuoliskolla. Asuttajien vallankumous vaikutti myös Australiassa, Uudessa-Seelannissa, Ranskan Algeriassa, eteläisessä Afrikassa Saksan Lounais-Afrikka mukaan lukien sekä Pohjois-Fennoskandiassa eli Saamenmaalla, kuten Petsamossa. Petsamo oli siis osa asuttajien vallankumousta.

Nähdäksemme Petsamon historian osana asutuskolonialismin laajempaa historiaa sitä ei tule ymmärtää yksinomaan kansallisen näkökulman kautta vaan siinä tulee tehdä näkyväksi erilaisten paikallisten, kansallisten ja ylijarajisten vuorovaikutussuhteiden, verkostojen ja kerrostumien vaikutus. Yhteisöjen, maiden ja mannerten välisten yhteyksien muovaamana Petsamo edustaa keskeisiä 1800-luvun ja 1900-luvun globalisaation ilmentymiä: maiden ja resurssien haltuunottoa ja kilpailua, tiedon tuottamista, erontekoa ja hierarkioiden rakentamista etnisyyden tai kansallisen alkuperän perusteella sekä alkuperäiskansojen syrjäyttämistä. Tämä kolonialististen imperiumien aikakauteen ajama alueellinen integraatio pohjasi ihmisten, ajatusten ja tuotteiden ylijarajaiseen liikkeeseen.¹⁸

Keskeistä ajassa oli se, että tapa olla kansakunta ja valtio liittyi läheisesti ajatukseen siirtomaista. Kansallinen elinvoima todistettiin siirtomaiden kautta, ja tästä lähtökohdasta myös Suomi ja suomalaiset lähestyivät aikanaan Petsamoa.

Toisaalta Petsamo näyttäytyy laajenevien valtioiden ja imperiumien kolonisoitavana rajaseutuna, jossa rakennettiin kansallisia tavoitteita ja todistettiin rotujen ja kansojen välisiä eroja. Toisaalta taas Petsamo oli tärkeä kotiseutu ja esi-isien maa, jossa rajat ihmisten kesken ja välillä olivat monitulkintaisia ja niitä

uudelleen tuotettiin jatkuvasti. Arjessa erilaiset yhteisöt – kolt-tasaamelaiset, suomalaiset, norjalaiset, venäläiset, karjalaiset – tekivät erontekoja toistensa välille mutta myös elivät rinnakkain ja kietoutuivat, jopa sulautuivat, toisiinsa monimutkaisilla ja intiimeilläkin tavoilla, jotka vaihtelivat taloudellisesta kanssakäymisestä sukulaissuhteiden luomiseen ja ylläpitoon ja kulttuuri-piirteiden monipuoliseen lainaamiseen.

Voidakseen olla sivistynyt kansakunta Suomella oli paljon todistettavaa aikakaudella, jolloin alueellista laajentumista ja siirtomaiden hallussapitoa pidettiin merkittävinä kansallisen vahvuuden ja sivistystason mittareina. Tässä piilee Petsamon merkitys aikalaisille. Se osoittaa, miten suomalaisuuden rajat – suomalainen tila ja maa – ovat muuttuneet ja hämärtyneet ja ovat olleet kiisteltäviä. Petsamossa suomalaiset saattoivat testata, voiko vastikään itsenäistynyt Suomi mitata itsensä sivistyneeksi eurooppalaiseksi kansakunnaksi osoittamalla, että se kykenee kolonisoimaan ja omimaan alueita niin kuin sivistyneen kansakunnan kuuluukin – ja samalla viemään eurooppalaista valkoista sivilisaatiota eteenpäin villille, tuntemattomana, eksoottisena ja aasialaisena näyttäytyvälle rajamaalle ja -alueelle.

Suomalaiset asuttajat näkivät tuovansa eurooppalaisen sivistyksen Petsamoon, kun he pyrkivät tekemään monikansallisesta alueesta suomalaisen ja sulauttamaan kolttasaamelaiset koulutuksen ja luterilaisen uskon avulla. Suomalaisilla oli myös taipumus pitää kolonisaatioprosesseja hyödyllisinä ja edistyksellisinä ja saamelaisia yhtenä maailmasta katoavana rotuna, joka oli altis katoamaan tai sulautumaan joutuessaan kosketuksiin näennäisesti rodullisesti ylivertaisten suomalaisten kanssa. Suomalaiset eivät toki olleet näkemystensä kanssa yksin. Kaikissa Pohjoismaissa ja Venäjällä ajateltiin, että ennemmin tai myöhemmin saamelaisten kohtalona olisi hävitä tai sulautua osaksi valtaväestöä ja sen edustamia kulttuurisia tapoja.

Kirjan idea ja rakenne

Hahmottelemme tässä kirjassa monipuoliseen lähdeaineistoon nojaten, miten Petsamo on rakentunut paikallisesti, kansallisesti ja globaalisti. Työmme rakentuu niin uudelle kuin aiemmalle tutkimuksellemme ja myös muiden tutkijoiden työlle. Petsamosta on vuosikymmenien varrella kirjoitettu niin fiktiota, muistelmia kuin tietokirjoja. Petsamo-seura on ollut useiden julkaisujen takana, myös Jouko Vahtolan ja Samuli Onnelan jättimäisen tietopaketin *Turjan meren maan*, joka ilmestyi vuonna 1999. Lisäksi lukuisat kirjoittajat, kuten Mirjam Kälkäjä, Maria Lähteenmäki, Erno Paasilinna, Seppo Partanen, Tuulikki Soini, Matti Sverloff, Joni Skiftesvik ja Kiril Sergejeff, ovat lähestyneet Petsamoa ja sen historian vaiheita omista lähtökohdistaan ja kiinnostuksistaan käsin.

Monilta osin kirjamme ammentaa näistä aiemmista töistä. Me tarkastelemme Petsamoa kuitenkin kolonialismin ja eritoten asutuskolonialismin viitekehyksessä, eli sijoitamme sen valloittamisen, asuttamisen ja hyödyntämisen sekä paikallisten asukkaiden ja yhteiskuntien muokkaamisen valtasuhteisiin, joissa tärkeää on myös tiedon tuottaminen ja ihmisten väliset eronteot. Tarkastelemme näitä kohtaamisia niin suomalaisten asuttajien ja kolttasaamelaisten aikalaiskuvausten ja muistitiedon kuin alueella vierailleiden virallisten retkikuntien ja kotimaisten ja kansainvälisten tutkijoiden, matkakirjoittajien ja kirjailijoiden kokemusten kautta. Käymme siis läpi Petsamon merkitystä aina 1800-luvulta nykypäivään lähestyen sitä moniäänisenä ja monikerroksisena rajaseutuna ja hahmottaen sen roolia niin Suomen kansallisessa historiassa kuin arktisen alueen verkostoissa ja globaaleissa yhteyksissä.

Kyseessä ei ole kronologinen Petsamon historia tai kaiken kattava katsaus vaan ennemminkin silmäys Petsamon historian

keskeisiin ilmiöihin, aihepiireihin ja merkityksiin Suomen siirtomaana. Kirja koostuu yhdeksästä temaattisesta luvusta, joissa lähestymme Petsamon historiaa eri näkökulmista painottaen tarinoita, esimerkkejä ja luettavuutta. Päämäärämme on ollut kirjoittaa napakoita, mukaansatempaavia ja selkokieliisiä empirisiin esimerkkeihin ja uusimpaan tutkimukseen pohjautuvia esityksiä. Rungas kuvitus, kartat ja esimerkkitarinat elävöittävät niitä tapahtumia, joissa Petsamosta pyrittiin rakentamaan suurta suomalaista menestystarinaa.

Kokonaisuus on syntynyt yhteistyöstämme mutta kuitenkin niin, että kullakin luvulla on ollut yksi tai kaksi pääkirjoittajaa: Janne on vastannut luvuista 4, 6 ja 9, Elina luvuista 6, 7 ja 8, Sonja luvuista 1, 3 ja 9 sekä Peter luvuista 1, 2 ja 5. Kirjan loppuun olemme koonneet Petsamon historiasta kattavan kirjallisuusluettelon, jonka toivomme johdattavan lukijoita perehtymään Petsamoon vielä syvemmin.

Aluksi tarkastelemme, miten Petsamon alue hahmottui Venäjän imperiumin rajaseutuna 1800-luvun alkupuolelta lähtien. Vuonna 1822 Venäjällä laadittiin ensimmäinen alkuperäiskansoja koskeva laki, joka määritteli monella tasolla alkuperäiskansojen asemaa Venäjän pohjoisilla ja itäisillä raja-alueilla. Mutta vasta 1860-luvulla Venäjän viranomaiset alkoivat painokkaammin tukea ja ohjata asutusta esimerkiksi Kuolan niemimaalle, ja samalla valtion sotilaallinen ja taloudellinen kiinnostus aluetta kohtaan heräsi. Samaan aikaan Suomessa, joka oli osa Venäjän imperiumia, kärsittiin mittavista nälänhädistä, ja moni suomalainen lähti etsimään elantoaan Ruijan ja Kuolan rannoilta. Lisäksi suomalaisia tiedemiehiä suuntasi pohjoiseen hahmottamaan sen asujaimistoa ja luontoa.

Toinen luku käsittelee Suomen itsenäistymisen ensi vuosia ja Tarton rauhaa edeltäneitä virallisia ja epävirallisia siviilien ja sotilaiden suorittamia valloitusretkiä ja muita toimia

Petsamon rajaseuduilla. Näistä tunnetuimpia olivat Renvallin ja Walleniuksen Petsamon retkikunnat sekä epävirallisempi mutta samaan aikakauteen kuuluva Kurt Martti Walleniuksen ja Moskun eli Aleksi Hihnavaaran väkivaltainen kostoretki kolttasaamelaisten pariin. Luvussa valotetaan myös niitä neuvotteluprosesseja ja sitä laajentumisajattelua, jotka vaikuttivat Tarton rauhanneuvotteluihin.

Luvussa kolme tarkastelemme suomalaista asutuskolonialismia kolttasaamelaisten näkökulmasta, kun kolme läntistä kolttasaamelaista *siidaa* eli sukualuetta liitettiin osaksi Suomea. Suonikylän (Suõnn’jel), Petsamon (Peäccam) ja Paatsjoen (Paččjokk) siidojen noin neljästä sadasta kolttasaamelaista asukkaasta tuli Suomen kansalaisia. Tarkastelemme niitä toimia, joilla valtiolta pyrki suomalaistamaan ortodoksiuskoiset kolttasaamelaist: suomenkielisiä kouluja, sukualueiden haltuunottoa valtiollisten toimijoiden ja asuttajien tarpeisiin ja myös niiden kalastus-oikeuksien myymistä Norjalle. Kolonialismin paineessa kolttasaamelaisten yhteisö pyrki parhaansa mukaan säilyttämään sukupolvelta toiselle siirtyneet elinkeinonsa ja turvaamaan kieltä ja kulttuurinsa säilymistä tuleville sukupolville.

Luvussa neljä siirrämme näkökulman suomalaisten asuttajien kokemuksiin ja kertomuksiin – siihen, miten he hahmottivat alueelle kuulumista ja oman läsnäolonsa merkitystä siellä. Keskitymme siihen, miten he elivät elämäänsä ja levittivät kulttuuriaan arjen eri osa-alueilla. Pohdimme, kuinka tämä kaikki heijastelee asutuskolonialismiin läheisesti liittyvää pyrkimystä tehdä rajaseudusta kotiseutu, muiden ihmisten maista oma. Suomalaiset rakensivat vahvoja siteitä alueeseen ja kertoivat tarinoita siitä, miten juuri asuttajat tekivät Petsamon ja toivat sinne sivistyksen, miten suomalaiset olivat sopivin kansa alueelle ja miten heidän läsnäolonsa siellä oli luonnollista. Tämä heijastui myös asuttajien tarpeessa pitää yllä suhdetta Petsamoon ja korostaa

petsamolaisuutta kollektiivisena identiteettinä vielä kauan sen menetyksen jälkeenkin.

Luku viisi vie meidät Petsamon taloudellisten modernisointihankkeiden pariin. Alueen mahdollisten taloudellisten hyötyjen arvioinnissa avomerikalastus ja kaivostoiminta olivat etusijalla. Suurimittainen kalastusteollisuus kuitenkin epäonnistui aluksi, mutta 1930-luvulle tultaessa Petsamosta käsin harjoitettu Jäämeren-kalastus tuotti yksityisille yrityksille huomattavaa voittoa. Tämä elinkeino vaikutti myös paikallisväestön ansaintamahdollisuuksiin, ja moni siirtyi kalateollisuuden piiriin palkkatyöläisenä. Varsinainen vallankumous Petsamon teollistamisessa oli kuitenkin Kolosjoen nikkeli-kaivoksen perustaminen vuonna 1936. Se oli yksi Suomen suurimmista teollisuushankkeista. Kaivoksen omisti ja rahoitti kanadalainen yhtiö INCO, ja hanke voidaan nähdä malliesimerkkinä arktisen alueen ekstraktiivisesta kolonialismista, jossa valtio ottaa rikkaat luonnonvarat käyttöönsä kansainvälisen rahoituksen tukena.

Luvussa kuusi tutkimme Petsamoa matkailun näkökulmasta: niin mielikuvia villistä rajaseudusta, joka tarjosi matkailijalle toivoa vapaudesta ja aidon kokemisesta, kuin käsitystä alueesta suomalaistettavana sivistyneenä matkakohteena. Pohdimme organisoitunutta turismia ja yksittäisten suomalaisten matkakirjoittajien näkemyksiä Petsamosta hahmottaen niihin liittyvää kolonialistista asemoitumista ja näkemyksiä. Käsittelemme siis aikakauden matkakirjoittajien tapoja hahmottaa Petsamon luontoa, yhteisöjä ja ihmisiä – sitä, kuinka he tekivät aluetta tutuksi suomalaisille lukijoille ja kytkivät alueen osaksi Suomea. Matkakirjallisuudessa Petsamo esitettiin villinä rajaseutuna, koskemattomana, eksoottisena ja jännittävänä mutta silti helposti lähestyttävänä alueena, jolle moderni maailma oli vasta tekemässä tuloaan. Kuvaukset muistuttivat Yhdysvaltain länteen tai Afrikan safareihin liitettyä kolonialistista mielikuvastoa, jossa

”sivistyneet” miehet asetettiin vastakkain villin luonnon kanssa. Kertomuksissa matkailija liikkui kahden maailman rajalla: toisaalta luonnontilaisessa, toisaalta jo osin modernisoituvassa ympäristössä. Petsamo rakentui eräänlaiseksi neitseelliseksi mutta nykyaikaan kytkeytyväksi tilaksi, jossa saamelaiset rajautuivat eksoottiseksi ja katoavaksi ”villiksi” kansaksi.

Seitsemännessä ja kahdeksannessa luvussa tarkasteltavana ovat suomalaisen kaunokirjallisuuden kuvaukset Petsamosta. Varhaisessa Petsamo-kirjallisuudessa on kirjoitettu aluetta osaksi Suomea, kuvattu jännitteisiä suhteita monikulttuurisen alueen erilaisiin vallanpitäjiin ja väestöryhmiin sekä pohdittu alueen tarjoamia resursseja. Toisen maailmansodan jälkeen kaunokirjallisuus on puolestaan tarjonnut välineitä reflektoida alueen kolonialistista historiaa poliittisine ja taloudellisine valtakamppailuineen.

Luku seitsemän keskittyy varhaisen Petsamo-kirjallisuuden erilaisiin lajityyppeihin: Historiallinen romaani loi mahdollisuuksia käsitellä ja kuvitella suomalaisten roolia osana Petsamon menneisyyttä. Eräseikkailuissa majesteettinen luonto otti mittaa rajaseutujen valloittajista. Petsamon modernisaation ja loisteliaan tulevaisuuden kuvittelu vaati jopa fantasian ja utopian keinojen haltuunottoa.

Luku kahdeksan osoittaa, että varsin pian sodan jälkeen Petsamo-kirjallisuus irrottautui kansallisista äänenpainoista ja kiinnittyi suomalaisen hyvinvointiyhteiskunnan ja sopeutumisen diskursseihin. Sodanjälkeisestä Petsamo-kirjallisuudesta erottuu kaksi aaltoa: Ensimmäisen muodostavat sellaisten kirjailijoiden teokset, joilla oli juuria Petsamossa. Näissä painottuvat kysymykset muistamisesta, menettämisestä ja identiteetistä. Toisen keskeisen ryhmän muodostavat viimeaikaiset historialliset romaanit, joissa erityisesti Petsamon sota-aikaa käsitellään globaalista näkökulmasta.

Yhdeksäs luku käsittelee Suomen siirtomaa-ajan loppua Petsamossa vuosina 1939–1944, erityisesti suomalaisten ja koltasaamelaisten evakkokokemuksia. Hahmotamme paikallista kokemusta siitä, kun Petsamo menetettiin Neuvostoliitolle valloituksen kautta. Tätä aikaa kuvastavat menetys, pelko ja epävarmuus. Suunniteltu tulevaisuus katosi, ja kotiseutu jätettiin usein kaoottisissa oloissa.

Epilogissa hahmotamme vielä Petsamon suomalaisen kauden jälkeistä aikaa ja alueen merkityksiä aina Ukrainan sodan päiviin saakka. Näemme, kuinka siirtomaavalta Petsamossa on ottanut uusia muotoja ja ulottuvuuksia mutta ei silti ole välttämättä kadonnut minnekään.

Tavoitteemme on valottaa sitä, miten Petsamo toimi suomalaisena siirtomaana. Pohdimme, miten Petsamosta tuli kansallisen määrittämisen paikka ja mitä vaikutuksia ja merkityksiä tällä oli. Hahmotamme myös, millaisia merkityksiä sille annettiin omana aikana mutta myös myöhemmin. Lisäksi kuvaamme niitä tekniikoita, joilla omaa valtaansa rakentava Suomi pyrki varmistamaan asemansa Petsamossa ja sen asukkaiden ajattelutavoissa, uskomuksissa ja tunteissakin. Suomi pyrki integroimaan rajaseutuja asuttamalla ne omilla kansanryhmillään ja assimiloimalla muita etnisiä tai kielellisiä ryhmiä. Suomalaista Petsamoa rakennettiin niin rajoja vetämällä ja valvomalla, valtiollisilla toimilla, tieteellisillä raporteilla, asuttamisella, taloudellisilla projekteilla, matkailulla kuin kirjallisuudella.

1. JÄÄMEREN MAA VENÄJÄN IMPERIUMIN LAIDALLA

Petsamon ja Jäämeren alue hahmottuu Venäjän valtapiirin pohjoisena reuna-alueena, jonka hallinnolliset rakenteet, väestödynamiikka ja paikalliset elämänmuodot muotoutuivat omassa historiallisessa kontekstissaan ennen kuin Petsamo liitettiin Suomeen vuonna 1920. Suomalaisten tutkijoiden ja tiedemiesten havainnot valottavat sitä, millaisena Venäjän imperiumin luoteisnurkka näyttäytyi 1800-luvun ja 1900-luvun alussa: millaisia sosiaalisia rakenteita ja kulttuurisia käytäntöjä alueella kohdattiin, ja millaisia tulkintoja nämä kohtaamiset synnyttivät aikakauden tieteellisessä keskustelussa.

Unelmien maa Jäämeren rannalla

Vuosien 1920–1944 ajan Suomen hallussa oli pohjoisessa Jäämeren rannalla kaistale, joka nähtiin Suomen siirtomaana. Millainen on Petsamon historia?

Petsamossa rakennettiin kansallisia tavoitteita, kansojen välisiä suhteita ja erontekoja. Suomalaiset pyrkivät tekemään tästä rajaseudusta kotiseutunsa viemällä sinne kulttuurinsa ja koulujärjestelmänsä sekä yrittämällä suomalaistaa sen monietnisen ja -kulttuurisen väestön. Petsamo sidottiin emämaahan niin asuttamisen, matkailun, kirjallisuuden ja teollisuuden kuin kunnianhimoisten liikennehankkeiden, kuten Jäämerentien, avulla. Siirtomaa-aika loppui kuitenkin yllättäen, kun hävityn sodan seurauksena Petsamo luovutettiin Neuvostoliitolle vuonna 1944.

Petsamo – Suomen siirtomaa nostaa esille asuttajien näkökulmia mutta myös alueella liikkuneiden matkailijoiden sekä taiteilijoiden ajatuksia Petsamosta – unohtamatta alueen kolttsaamelaisen väestön kokemuksia Suomen siirtomaan alkuperäisinä asukkaina.

FT **JANNE LAHTI** on yleisen historian dosentti Helsingin yliopistossa ja vanhempi tutkija Linné-yliopistossa Ruotsissa. Hän on erikoistunut asutuskolonialismin yllirajaisiin ja globaaleihin historioihin.

FT **ELINA ARMINEN** on kirjallisuuden vanhempi yliopistonlehtori Itä-Suomen yliopistossa ja kotimaisen kirjallisuuden dosentti. Hän on perehtynyt kaunokirjallisiin ja visuaalisiin aineistoihin pohjoista koskevana kulttuurisena muistina.

FT **PETER STADIUS** on historioitsija ja Pohjoismaiden tutkimuksen professori Helsingin yliopistossa. Hän on tutkimuksessaan keskittynyt Pohjoismaihin alueena, niin ulkoa nähtyinä stereotyyppioina kuin sisäisesti toteutettuna yhteistyönä.

FT **SONJA TANHUA** on väitellyt saamelaisen kulttuurin oppiaineesta. Tanhua on tutkinut Petsamon ja kolttsaamelaisten historiaa ja kulttuuria jo yli kymmenen vuoden ajan.

	 9 789520 475123
www.tammi.fi	92.7 ISBN 978-952-04-7512-3

Kansi: Markko Taina

Kannen valokuva:

Paatsjoki Kolttakönkään rinteeltä nähtynä

Aarne Pietinen / Museovirasto